

S Z E M L E

ROMÁN VONATKOZÁSÚ MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM

A MAGYARSÁG ÉS A ROMÁNSÁG hosszú századokon keresztül békében és egyetértésben élt a történeti Magyarország területén. A régi századokból egyetlen olyan értelmű adatunk sincs, amely a románság kivánczóságát bizonyítaná ebből az államból. A XIX. századtól kezdve azonban a magyar királyság román népének politikai magatartását lényegében a XV—XVI. századi humanista irodalom eszméiből kipattant, a felvilágosodás által táplált, de főként a romantikus liberálizmus által megérlelt történetiszemlélet, a dáko-romanizmus magyarázza. Ez a szemlélet a XIX. század negyedik évtizedétől kezdve magyar államellenes színezetet nyer. Ma már teljesen nyilvánvaló, hogy ez a szemlélet a komoly történelmi bírálatot nem bírja el; ámde tény az is, hogy ez a történelmileg igazolhatatlan elmélet az alapja az egész egységes igényű román nemzettéválásnak.

Erdélyben, — ahol a magyar, román és szász nép vegyesen él — a magyar és román politikai igények ellentétének a jegyében íródott szinte az egész háborúelőtti magyar és román egymásra vonatkozó történelmi irodalom. A magyar közvélemény a magyar államiság veszedelmét — közjogi szemmel — inkább Bécs magyarellenes törekvéseiben látta, ezért nem tulajdonított elég nagy jelentőséget a nemzetiségi kérdésnek. Ebből érthető, hogy a magyar tudományosság is nagyobb érdeklődéssel fordult a közjogi kérdés, mint a nemzetiségek kérdése felé és így a románság múltjának sok mozzanata feldolgozatlan maradt. A magyar tudomány egyes ágai azért mégis jelentékeny eredményeket értek el, különösen a nyelvtudomány, a néprajz, az irodalomtörténet, amelynek derék munkásai voltak *Alexics György*, *Moldován Gergely*, *Siegescu József*, *Szinnyei József* és *Sztripszky Hiador*. Mégis tényként kell leszögeznünk, hogy a románság megismerésére viszonylagosan kevés történet. Az összeomlás 1918-ban túlságosan kíméletlenül adta tudtára a magyar nemzetnek, hogy a nemzetiségi kérdésnek nem szentelt kellő figyelmet.

A MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG a történetírás és a nyelvészet terén tett legtöbbet a román múlt feltárása érdekében. *Hunfalvy Pál*¹ és tanítványa, *Réthy László*² vették fel a tudományos küzdelmet a *Haşdeu* és *Xenopol* képviselte dáko-román szellemű történetírás termékeivel, érdeklődésük azonban egyoldalú volt, mivel főként az erdélyi román folytonosság kérdésére irányult. Egyoldalúságukat részben igazolja az a tény, hogy a román nemzetiségi kérdés alapjai valóban ebben a problémában gyökereztek. Nem látták meg azonban elég világosan, hogy a román kérdés nemcsak a történeti jog kérdése, hanem mindenekelőtt

¹ *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnográfiája. Bp. 1876.; Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien und Teschen, 1883.; Az oláhok története. I—II. Bp. 1894.

² *Réthy László*: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Bp. 1889.; Daco-roumains ou Italo-roumains? Bp. 1897.

a jelenben hevesen működő tényező, amelynek közelmúltját megismerni, a sikeres szembeszállás legelső feltétele lett volna. E kezdemények után *Jancsó Benedek* volt az első, aki a magyarországi románság egész kérdéskörét felölelő, a maga korának tudományos színvonalán álló, nagyszabású és nagyérdemű művekkel³ gazdagította a magyar történelmi irodalmat. Célja volt az is, hogy megállapításaival felrázza nemzetét az állam biztonságát veszélyeztető nemzetiségek iránti közönyéből.⁴

Különös, hogy még az ezeréves állam kímélet nélküli szétdarabolása sem ébresztette rá azonnal a magyarságot, hogy a nemzetiségek kérdésével tudományosan és pedig rendszeresen kell foglalkoznia. A régebbi nemzedékek tagjai ezután is folytatták irodalmi tevékenységüket a nemzetiségi kérdés fontosságának tudatosítására. *Jancsó Benedek* ekkor jelenteti meg nemzetiségtörténeti összefoglalását, a román irredentizmus történetét⁵ és írja meg a *Magyar Szemle*ben megjelent román vonatkozású cikkeit. Erdély történetéről írott könyve⁶ kissé megváltoztatva, már halála után jelent meg a román megszállás alatt álló Kolozsváron. A háború utáni Románia viszonyairól és a magyarság ottani sorsáról számol be *Szász Zsombor* kitűnő angolnyelvű könyve.⁷ *Barabás Endre* a háború előtti román sajtó merészhangú megnyilvánulásaira és a magyar és román művelődéspolitiká mélyreható különbségeire hívta fel a figyelmet.⁸ A nemzetiségi kérdés szorgalmas munkása még a diplomáciatörténet szakértője, *Horváth Jenő*.⁹ Három kötetes magyar-román bibliográfiájával és óriási forrásanyagot felölelő oklevélkiadványaival *Veress Endre* tett igen jó szolgálatot a magyar-román kapcsolatok tanulmányozásának.¹⁰ *Karácsonyi János*, nagyváradi kanonok, egyik legbátrabb védelmezője volt a magyar tudományos álláspontnak a román támadásokkal szemben.¹¹

Még a háború előtt alakult ki a nemzetiségkutatás egy átmeneti nemzedéke, mely tevékenységének legjavát már a háború után fejtette ki. Ez a nemzedék a megelőző pozitívista felfogású korosztályok tudományos szemléletét alapos átértékelésnek vetette alá és a szellemtörténeti irányt vitte diadalra Magyarországon. Ez az átértékelő tevékenység a nemzetiségek megítélésében is megnyilvánult. A románság szerepe előttük sokkal jelentősebbnek tűnt fel, mint elődeik látásában. Legmélyebb hatása *Szekfű Gyula* műveinek volt a nemzetiségek szerepének tisztázásában és a köztudattal való megismertetésében. Könyveinek

³ *Jancsó Benedek*: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I—II. Bp. 1896—99.; Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések. Bp. 1895.

⁴ U. a.: Defensio Nationis Hungaricae. Fellebbezés az emberiség elfogulatlanul gondolkozó tudományos közvéleményének ítélőszékéhez. Bp. 1920. 228. (Megjelent franciául is.)

⁵ U. a.: A román irredentista mozgalmak története. Bp. 1920. 502.

⁶ U. a.: Erdély története. Kolozsvár, 1931. 387.

⁷ *Szász Zsombor*: The minorities in Roumanian Transylvania. London, 1927. 414. Magyarul: Erdély Romániában. Bp. 1927. 366.

⁸ *Barabás Endre*: Epizódok a románság történetéből a magyar uralom alatt. Lugos, 1931. 192.; A magyar és román kultúrpolitika irányai. Bp. 1931. 44.

⁹ *Horváth Jenő*: Magyarország és a nemzetiségi kérdés. 1815—1920. Bp. 1920. 93.; A román kérdés az európai politikában: Háborús Felelősség. 1928—29. 37—73.

¹⁰ *Veress Endre*: Bibliografia română-ungară. I—III. București, 1931.; Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării—Românești, I—XI. București, 1929—1939.

¹¹ V. ö. *Jean Székely* álnév alatt a Revue des Études Hongroises-ban megjelent írásait: V, 1927. 164—196.

egy-egy fejezeteiben, különösen a *Három nemzedékben*¹² és a *Hóman Bálinttal* együtt írt nagy *Magyar Történetben*,¹³ a háború utáni magyar történettudomány reprezentáns alkotásában, nemcsak nagyszerű összefoglalásokat nyújt a nemzetiségi kérdés mibenlétéről, hanem szempontjainak gazdagságával és termékenységével mélyreható ösztönzéseket adott a fiatalabb történésznemzedéknek, s a művelt közönséget megismertette a nemzetiségi kérdés óriási fontosságával. Legutóbb rövid hazai nemzetiségtörténetét és számos nemzetiségi vonatkozású publicisztikai művét közölte.¹⁴

Nyelvészeink közül a nemzetiségtörténet számára a legtöbb ösztönzést *Melich János* adta nagy művével, *A honfoglaláskori Magyarországgal*,¹⁵ amely a hazai hely-, nép- és személynévkutatás egyik legkiemelkedőbb eredménye.

AZ EDDIG TARGYALT NEMZEDÉKEK KÉPVISELŐI — az egy Jancsó Benedek kivételével — mintegy mellékesen, a magyar történelem és nyelvészet egyik kérdéseként foglalkoztak a román jelenségekkel. A fiatalabb tudományos nemzedék egyrésze azonban kutatásainak elsődrendű tárgyává, életprogramjává tette a román jelenségek kutatását. Legfőbb élménye az összeomlás s az ennek következtében felmerülő új kérdések. Az okokat kutatni számára életszükséglet. Kiindulópontja: a vágy, őszintén megismerni a valóságot a katasztrófához vezető magyar úton. Célja: teljes őszinteséggel és bátorsággal szembenézni a valósággal és tisztázni a román nép szerepét a magyarság életében és a magyar nép szerepét a románság életében. Mély meggyőződése, hogy a szigorú tudományos szempontok rovására tett engedelmények csak öncsalásra és mindkét nép érdekeinek kárára vezetnek. Negatív ösztönzésül szolgált a román kérdések elhanyagoltsága a magyar tudományos irodalomban még a világháború után is, holott jelentőségüket a közelmúlt elég szemléletesen kiabrázolta. Az új kutatónemzedék fiatalos lendülettel, élénk érdeklődéssel vetette rá magát a román életnek most már nemcsak egyes jelenségeire, hanem az egészére: ime, egy újabb megkülönböztető vonás az első nemzedéktől. Míg ez nagyrészt megelégedett a már feltárt források összefoglalásával, a fiatalok új források után kutatnak a nemzetiségek múltjának ismeretlen mélységeiben. Érdeklődésük nem egyoldalúan politikai vagy nyelvészeti, hanem kiterjed a románság szinte összes életjelenségeire.

Legelőször a román uralom alá került Erdélyből származó nyelvészek jelentkeztek munkájukkal. Nemcsak a romanisztika legkorszerűbb módszereivel, hanem széleskörű történelmi műveltséggel és a román nyelv alapos ismeretével rendelkeznek. Mint *Gombócz Zoltán*, *Melich János*, *Eckhardt Sándor*, *Németh Gyula* és *Tagliavini* tanítványai, a magyar szakirodalom teljes ismerete mellett birtokában vannak az egész európai szakirodalom eredményeinek és otthonosan mozognak a román tudományosság legapróbb részletkérdéseiben is.

A fiatal magyar romanisták közül *Tamás Lajos* neve emelkedik ki leghamarább. Első tanulmányaiban a románokat ért magyar művelődési hatás egyik legfontosabb részletét, a román nyelv magyar kölcsönszavai-

¹² *Szekfű Gyula*: *Három nemzedék*. 1. kiad. Bp. 1919., 5. kiad. 1938. 518.

¹³ U. a.: *Magyar Történet*. 1. kiad. Bp. 1928—34. I—VII., 6 kiad. 1939. I—V. Szekfűtől; III—V. Lásd még: *Der Staat Ungarn*. Stuttgart—Berlin, 1917. Magyarul: *A magyar állam életrajza*. Bp. 1924. 238.; *Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséhez*. Bp. 1926. 664.

¹⁴ U. a.: *Allam és nemzet*. Bp. 1942. 372.

¹⁵ *Melich János*: *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 1925—29. 434.

nak legrégebbi rétegét: a havaselvi és moldvai szláv oklevelek magyar elemeit tárgyalta.¹⁶ Ebben a kérdésben a tudományos élet nagy várakozással tekint Tamás Lajos további működése elé. A világháború után ugyancsak Tamás nyúlt először avatott kézzel a román folytonosság kérdéséhez, különválasztva egymástól a politikai és a történeti tényeket.¹⁷ Tamás Lajos érdeme a folytonosság újkori irodalmának legkiemelkedőbb alkotása, a *Rómaiak, románok és oláhok Dácia-Trajánában* című hatalmas felkészültséggel megírt, tökéletes biztonsággal és szilárd érvekkel alátámasztott könyve,¹⁸ mely a dáko-román elméletnek tudományos tarthatatlanságát bizonyítja. A dáciai és balkáni latinság történetéből, a románság népneveinek tanulságaiból, a kontinuitás-elmélet renaissancekori előzményeinek vizsgálatából merített bizonyítékainak erejével végérvényesen tisztázta, hogy a románság őshazája nem Erdély, hanem a Balkán-félsziget, ahol a román nép négy ága közül három még most is ott él. Tamás könyve olyan súlyjal esett a latiba, hogy román részről nem találtak lehetőséget érdemlegesen hozzászólni érveikhez. Brătianu I. György román részről válasznak szánt művében¹⁹ bevallja, hogy Tamás könyvének csak első felét ismeri. Tamás Lajos egy későbbi tanulmányában a nyugati mintára készülő román nyelv-atlasz²⁰ módszertani megoldásait és alapelgondolását vette kritika alá.²¹ Ez az atlasz néhány latin eredetű szó mai földrajzi elterjedéséből próbál következtetéseket levonni a középkori románság területi kiterjedésére, sőt Dácia-Trajáná II—III. századi latinnyelvű népességére, anélkül, hogy állításait történelmi forrásokkal alátámasztaná. Tamás a nyelvészeti érvek és történeti adatok tömegével mutatta ki, hogy ez a tétel nem alkalmazható a balkáni eredetű északi románságra és hogy a nyelv-atlasz eredményei nem bizonyíthatják a dáko-román elmélet tanításait. Az *erdélyi oláhság* címen írt tanulmányában²² összefoglalóan tárgyalja a magyar-román művelődési érintkezéseket. Számos magyar, francia, német és olasz nyelven megjelent tanulmányával ismertté tette eredményeit itthon és a külföldön.²³

A kontinuitás kérdésének kitűnő összefoglalását nyújtja a legújabb eredmények felhasználásával a fiatal tudós nemzedék másik kiemelkedő romanistája, Gáldi László, a Makкаи Lászlóval együtt szerkesztett román történet első fejezetében.²⁴ Gáldi egyesíti magában a nyelvész, az

¹⁶ Tamás Lajos: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. Ungarische Jahrbücher VIII, 1928. 25—51; IX, 1929. 274—317.

¹⁷ U. a.: A románság őshazája és a kontinuitás. Bp. 1931. 20.

¹⁸ U. a.: Rómaiak, románok és oláhok Dácia-Trajánában. Bp. 1935. 234. Franciául: Romains, Romans et Roumains dans la Dacie Trajane. Archivum Europae Centro-Orientalis (= AECO) I, 1935. 1—96.; II, 1936. 46—83., 245—374.

¹⁹ Brătianu I. Georges: Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain. București, 1937.

²⁰ Pușcariu Sextil: Les enseignements de l'Atlas Linguistique Roumain. Revue de Transylvanie III, 1936.

²¹ Tamás Lajos: Sur la méthode de l'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain. AECO III, 1937, 228—243.

²² U. a.: Az erdélyi oláhság. A történeti Erdély. Szerk. Asztalos Miklós. Bp. 1936.

²³ U. a.: L'âme roumaine et la Transylvanie. Nouvelle Revue de Hongrie XLVII, 1932, 335—443.; polémiája Iorgával: u. o. XLVIII, 1933. 467—474.; La romanità dell'Oriente europeo. Corvina III, 1940. 447—458.; Ungheresi, rumeni (valacchi) e la latinità. Bp. 1940. 29.; Ungarn und Walacho-Rumänen. Bp. 1940. 28.; A román nép és nyelv kialakulása. Hítel VII, 1942. 77—91.

²⁴ Gáldi László — Makкаи László: A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra. Bp. 1941. Németül: Geschichte der Rumänen. Bp. 1942.

irodalomtörténész és a historikus tulajdonságait. A román szótáriródlom magyar forrásainak,²⁵ a román nyelv újjörög, francia és olasz elemeinek,²⁶ a román verstannak²⁷ és különösen a magyar-román szellem-történeti kapcsolatoknak²⁸ kutatója, aki fiatal kora ellenére már egész sereg értékes tanulmánnyal gazdagította a szakirodalmat. Elsőnek vázolta fel a magyar-román kapcsolatok problématicáját és tanára, Eckhardt Sándor indítására, román-magyar vonatkozásban legelső művelője az összehasonlító irodalomtörténetnek.²⁹ Írásaiból fokozatosan bontakozik ki annak a mélyreható kulturális hatásnak a képe, amelyet a magasabb műveltségű magyarság nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes románságra is gyakorolt együttélésük hosszú századai alatt. Számos tanulmánya jelent meg az Apollo, Magyar Nyelv, Magyar Szemle, Hitel, Ungarische Jahrbücher, Egyetemes Philologiai Közöny, Láthatár, Revue des Études Hongroises, Nouvelle Revue de Hongrie, Hungarian Quarterly, valamint román és olasz folyóiratok lapjain. *Sulica Szilárd*-nak a magyar-román irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó rövid összefoglalása³⁰ után Gálditól várható az említett kapcsolatok teljes részletességű története.

Az új nyelvészemzedék sorából kiemelkedik a román kérdések iránt is érdeklődő, szlávista *Kniezsa István*. Első nagyszabású művében³¹ a volt kolozsvári román egyetem tanárának, *Drăganu Miklós*-nak hatalmas terjedelmű, de módszerileg elhibázott könyvére³² választ megsemmisítő hatással. A római-román területi folytonosság tételének alátámasztására Drăganu az írott források hely- és személynévi adatainak vizsgálatával a Kárpátmedence egészét, de különösen Pannoniát (Dunántúlt) és Északmagyarországot állítólagos őstrománokkal akarta benépesíteni. Kniezsa gyökeresen végzett ezzel a kísérlettel; kimutatta, hogy egyetlen egy hibátlan etymologia sincs a könyvben és így Drăganu képzelt románjairól nem lehet komolyan beszélni. *Diculescu* régebbi sikertelen kísérlete, hogy gepida nyelvelemek kimutatásával a románban újabb tápot adjon a folytonosság pisllákoló tűzének, nem riasztotta vissza a neves berlini romanistát, Gamillscheget, ennek a tételnek a felújításától.³³ Kniezsa kétségtelesen kimutatta, hogy Gamillscheg a történelmi tényekkel nem számol,

²⁵ U. a.: A magyar szótáriródlom hatása az oláhra. Nyelvtudományi Közlemények XLVII, 1931. 69—87., 243—265.; L'influence de la lexicographie hongroise sur la lexicographie roumaine. Revue des Études Hongroises. 1933. 54—58.; Egy elfeledett oláh-latin szójegyzékről. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp. 1942. 82—94.

²⁶ U. a.: Les mots d'origine néo-grecque en roumain á l'époque des Phanariotes. Bp. 1939. 270.

²⁷ U. a.: Le origini italo-greche della versificazione rumena. Roma, 1939.

²⁸ U. a.: Nouvelles recherches sur les relations hungaro-roumaines. Revue des Études Hongroises. XIV—XV, 1936—37, 234—260.; Magyar-román szellemi kapcsolatok. Bp. 1942.

²⁹ U. a.: A középeurópai irodalomtörténet lehetősége. I. Eminescu és Középeurópa. Apollo II, 134—160.; Az erdélyi román irodalmiság történetéért. Apollo II, 267—279.

³⁰ *Sulica Szilárd*: A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged, 1937. 59.

³¹ *Kniezsa István*: Pseudorumänen in Pannonien und in der Nordkarpathen. AECO I, 1935. 97—220.; II, 1936, 84—178.

³² *Drăganu Miklós*: Români în veacurile IX—XIV-lea pe baza toponimiel și a onomasticeii. București, 1933. 683.

³³ *Gamillscheg E.*: Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Romanica Germana II, 1935. 233—266.

elvont nyelvészeti spekulációk és látszatok nyomán hamis településtörténeti következtetések áldozata lett és különösen azt vetette Gamillscheg szemére, hogy a magyar történeti dokumentációt tökéletesen figyelmen kívül hagyta.³⁴ Nemzetiség-történeti szempontból nagy haladást jelent Kniezsa új módszere, melynek segítségével a XI. századi magyarországi nemzetiségi állapotot rekonstruálta. A történelemtudomány, a nyelvészet, a régészet és földrajz eredményeinek együttes felhasználásával bebizonyította, hogy az államalkotó magyar népelem döntő fölényben volt már ebben az évszázadban, amikor ott még nyoma sem volt a románságnak.³⁵ Kniezsa mutatta ki azt is, hogy Erdély földrajzi neveinek többsége magyar, egy része szláv eredetű; egyetlen jelentősebb folyó neve sem román s a XIV. századig nem ismeretes Erdélyben egyetlen román helységnév sem.³⁶ Kniezsánál, — éppenúgy, mint Tamásnál és Gáldinál — kiemelkedő a mély és alapos történelmi felkészültség, úgy, hogy műveiben a nyelvészet és történelem a legserencsésebben egészítik ki egymást.

HA A ROMÁN NÉP nem Erdélyben, azaz a régi Dácia-Trajanában alakult ki, hanem a Balkán-félszigeten, viszont ma túlnyomó többségben a Dunától északra lakik, akkor északi ágának, a mai román népnek, valamikor át kellett költöznie a Dunától északra fekvő területekre. Az átköltözés, a Magyarország területére való betelepedés tényének nagyon kevés írott és még sokkal kevesebb kiadott emléke van, ezért a régebbi nemzetiségi irodalom ebben a kérdésben általános megállapításokon túl alig jutott. A betelepedés kimutatásának feladatát a kiadatlan levéltári anyag felszínre hozásával, a hely- és személynévanyag megrostálásával és értékelésével és az így használhatóvá tett forrásanyag társadalmi és gazdasági szempontú feldolgozásával, a nemrég megindult település- és népiségtörténet vállalta magára.

A román betelepülés tényét a XIII. század elejétől rendelkezésre álló okleveles anyag is bizonyítja. Fekete Nagy Antal és Makkai László kiadott nagy műve: a *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400. p. Christum*, az első módszeres és rendszeres kritikai oklevélkiadás a magyarországi románokról a jelzett időszakra vonatkozóan.³⁷ Fontos, hogy az itt kiadott 483 román vonatkozású oklevélből 17 esik a XIII. századra s hogy 1247-ig csak az Erdély déli határvidékén fekvő Fogaras megye északnyugati részében találunk románokat, 1283 előtt pedig nem tudunk állandó román településről sem Erdélyben. Az egész XIII. században mindössze 9 román települést ismerünk és ezek mind magyar és szláv nevűek. Az első románnevű település 1337-ben bukkan fel (Caprewar — románul: Caprioară) és a XIV. század folyamán az oklevelekben csak 6 román eredetű helységnév fordul elő. A kötethez mellékel térkép szemléletesen ábrázolja a románság fokozatos beszivárgását és térnyerését Erdély földjén. A francianyelvű, alaposan dokumentált bevezető cikkben a kötet kiadói levonják az oklevelek legfontosabb tanulságait és világos képet

³⁴ *Kniezsa István*: Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. AECO III, 1937. 208—227.

³⁵ U. a.: Magyarország népei a XI. században: Emlékkönyv Szent István király halálának kilenczázadik évfordulójára. Bp. 1938. II, 365—472. Németül: Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. AECO IV, 1938. 241—412.

³⁶ U. a.: Erdély földrajzi nevei: Erdély. Bp. 1940. Die geographischen Namen Siebenbürgens. Bp. 1940. 77—84.; A román őshaza kérdése és a román nyelvátasz. Hítel VII, 1942. 483—488.

³⁷ *Fekete Nagy Antal—Makkai László*: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400. p. Christum. Bp. 1941. LXI + 636.

nyújtanak a nomád életformájú, mozgékony és nyugtalan román pásztorelem fokozatos előretöréséről ott, ahol a XII. és XIII. század fordulóján még semmiféle okleveles nyomukat nem lehet kideríteni, holott ebből az időből a magyarokra és szászokra vonatkozó oklevelek tömege áll rendelkezésre.³⁸

Legújabban Makkai László épp a Hitel lapjain mutatta ki, hogy a magyarországi román társadalom szerkezete nagyrészt balkáni eredetre vall.³⁹ A beköltözés után azonban a balkáni elemek is magyar hatásokkal telítődtek. Az újabkori román betelepülés vizsgálata aránylag még kevéssé fejlett, de máris szép eredményekről számolnak be ezen a téren *Jakó Zsigmond* és *Szabó T. Attila* értékes tanulmányai.⁴⁰ Ugyancsak Jakó tisztázta Bihar vármegye középkori nemzetiségi viszonyait a fiatal településtörténeti irodalom egyik legszebb, a Magy. Tud. Akadémia által is kitüntetett könyvében.⁴¹ Erdélyben legelőnek és a legnagyobb eredménnyel *Szabó T. Attila* foglalkozott mélyreható és alapos helynévkutatással és településtörténettel.⁴² Ő egyúttal a kérdés elméleti irodalmának is elsőrangú művelője.⁴³ Mint a kolozsvári egyetem tanára, máris több maganevelte fiatal munkatárssal dolgozik.

A magyarországi település-, hely- és népiségtörténeti kutatás elméleti és gyakorlati megalapítója *Mályusz Elemér*.⁴⁴ Az ő érdeme, hogy kitűnően képzett tanítványainak munkáin keresztül ma már Erdély és a Partium tekintélyes részének középkori település- és népiségtörténete jó-részt kezd tisztázódni. Ugyancsak *Mályusz*⁴⁵ és a nézeteivel számos ponton szembehelyezkedő *Szekfű Gyula*⁴⁶ foglalkoztak a magyar királyok nemzetiségi politikájával.⁴⁷ A Mályusz nyomdokain továbbhaladó *Szabó István* módszertanilag iskolát teremtő műve⁴⁸ a történelmi

³⁸ *Makkai László*: Les enseignements des „Documenta Valachorum“; *Fekete Nagy Antal*: L'immigration des Roumains sur le sol de la Hongrie historique; *Gáldi László*: Les noms des Roumains dans les chartes latines de Hongrie és Le témoignage des chartes antérieures à 1922. V. ö. Jean Székely (Karácsonyi János) írását: *Revue des Études Hongroises* V, 1927. 164—196.

³⁹ *Makkai László*: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben. *Hitel* 1940—41. 148—175.; *Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. *Hitel* VII, 1942. 225—242.

⁴⁰ *Jakó Zsigmond*: A románság megtelepülése az újkorban. Erdély és népei. Szerk.: Mályusz E. Bp. 1941. 118—141.; *Szabó T. Attila*: A románok újabkori erdélyi betelepülése. *Hitel* VII, 1942. 133—143.

⁴¹ *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 424.

⁴² *Szabó T. Attila*: Nireş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helytörténeti viszonyai a XII—XX. században. Kolozsvár, 1937. 74.; *Bábonya története és települése*. Kolozsvár, 1939. 63.; *Gyergyói helynevek a XVII—XIX. században*. Bp. 1940. 67.; *Adatok a kolozsmegyei újabkori román helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez*. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp. 1942. 361—372.

⁴³ U. a. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. Bp. 1934. 22.

⁴⁴ *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 1924. 538—566.; *A népiség története*. A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Bp. 1932. 237—268.

⁴⁵ U. a.: *A középkori magyar nemzetiségi politika*. Századok LXXIII, 1939. 257—294., 385—448.; *Az egy nyelvű ország*. U. o. LXXXV, 1941. 113—139.

⁴⁶ *Szekfű Gyula*: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Vázlatok egy hazai kisebbségtörténethez. *Magyar Szemle* 1935. III. 5—13.; *Mégegyszer középkori kisebbségeinkről*. *Magyar Szemle* 1940. II. 169—177.; *Népek egymás közt a középkorban*. *Magyar Szemle* 1941. II. 225—232.

⁴⁷ V. ö. *Szabó István*: *A magyarság életrajza*. Bp. 1942. 276.; *Pusztuló magyarság: Magyar művelődéstörténet*. III. Bp. é. n. 69—97.

⁴⁸ U. a. *Ugocsa megye*. Bp. 1937. 615.

Magyarország legkisebb megyéjéről, nagy hatást gyakorolt a Mályusz kezei alól kikerülő településtörténeteszekre. Ezen tanulmányok révén Szatmár,⁴⁹ Bihar,⁵⁰ Kolozs,⁵¹ Alsófehér⁵² megyék középkori népi viszonyait annyira ismerjük, hogy a régebben uralkodó többségben levő magyarság fokozatos háttérbeszorulását, különösen a XVI. század törökpusztításaitól kezdve nagy vonásokban, sőt gyakran részletekben is figyelemmel kísérhetjük. Ma már adatokkal bizonyítható, hogy a középkor végén oly hatalmas és virágzó magyar népesség a török-tatár harcok folyamán hihetetlen vérvesztéseket szenvedett, mialatt a pásztorokó románság, hegyekben és erdőiben kóborolva, kikerülhetett a veszedelmet és a vihar elmúltával elfoglalhatta a síkság és a folyóvölgyek pusztává vált magyar falvait.

A magyar településtörténet még csak a fejlődés kezdeténél tart, de máris sikerült bebizonyítani, hogy a történeti Magyarország területén a honfoglalás korától kezdve számban és területi kiterjedésben a magyar elem magas felülmúlt a nemmagyar elemeket. A magyar népeségtől lakott terület a mainál lényegesebben kiterjedtebb volt.⁵³ Mátyás király korában a magyar éppen olyan számbeli uralkodó többségben volt a maga országában, mint a francia Franciaországban, vagy az angol Angliában. Erdélyre vonatkozóan pedig kimutatta, hogy a román elem számbeli túlsúlyra jutása csak a török korszak nagyarányú vérvesztései után következett be fokozatosan a XVIII. századig, amikor elérte csúcspontját.⁵⁴

Hasonló buzgalommal kutatja a magyar történettudomány a románság politikai és művelődési fejlődésének kérdését is. *Elekes Lajos* alapvető tanulmányában⁵⁵ kimutatta, hogy a román fejedelemségek állami és társadalmi alapjainak lerakásában a középkori magyarságnak döntő szerepe volt, befolyása csak a török támadás korában csökkent és szűnt meg. Az erdélyi protestántizmus hatását a román művelődés kifejlődésére két tanulmány fejtette ki részletesen, a *Révész Imréné*⁵⁶ és *Juhász Istváné*.⁵⁷ A magyar protestántizmus vezette be az anyanyelvet a román egyházba, istentiszteleti szertartásba, iskolába. Neki köszönhető az első román nyelven nyomtatott könyv, a latin ábécé első használata a cirill helyett, a románnyelvű irodalom megteremtése. Az erdélyi protestántizmus hatása a fejedelemségekben csak majd egy század múlva, de alapvetően hatott és a román népi öntudat komoly tényezőjévé vált. Általában Erdélynek igen tekintélyes szerepe van a román krónikás iro-

⁴⁹ *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 240.

⁵⁰ *Jakó Zsigmond*: lásd 41. jegyzet.

⁵¹ *Balázs Eva*: Kolozs megye kialakulása. Bp. 1939. 65.

⁵² *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939. 58. (A 49—52. számú jegyzetekben említett művek a Település- és Népiségtörténeti Értekezések sorában jelentek meg.)

⁵³ *Mályusz Elemér*: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt: Magyar Művelődéstörténet. II. Bp. é. n. 105—124.

⁵⁴ V. ö. *Makkai László*: Népiségtörténet. Hitel VII, 1942. 59—64.

⁵⁵ *Elekes Lajos*: A román fejlődés alapvetése. Századok LXXIV, 1940. 178—213., 316—404. Németül: Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI. Jahrhundert. Bp. 1942. Egy korábbi tanulmánya Moldva legnagyobb fejedelmével és annak magyar kapcsolataival foglalkozik: Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Bp. 1937. 82.

⁵⁶ *Révész Imre*: La Réforme et les Roumains de Transylvanie. AECO III, 1937. 279—316.

⁵⁷ *Juhász István*: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 276.

dalom népi öntudatának kifejlesztésében.⁵⁸ A magyar humanista irodalom minden más befolyást messze fölülmuló hatását az erdélyi román nacionalizmus kifejlesztőire, az úgynevezett erdélyi triászra (Klein Sámuel, Sinkai György és Major Péter) Gáldi László rajzolta meg kiváló tanulmányában.⁵⁹ Újabban ugyancsak ő mutatta ki, hogy a románság Erdélyben és különösen az Erdély és Tiszavidék közt fekvő Partiumban erősen átítatódott magyar kultúrával.⁶⁰

A POLITIKAI TÖRTENET terén az érdeklődés főként a közelmúlt felé fordult. A XVIII. századi román fejlődést foglalja össze kiterjedt levéltári kutatásai alapján *Tóth András*.⁶¹ Az erdélyi román nacionalizmus forrásai közül különösen a protestantizmus, a katolicizmus és az orthodoxia szerepét vizsgálta meg. A román politikai élet kezdetei korában éles világot vetett a román papság, a magyar és szász rendek, a kormányhatóságok és az udvar szerepére. *Asztalos Miklós* a XIX. század második negyede két nevezetes magyar politikusának, Wesselényi Miklós-nak és Kossuth Lajosnak nemzetiségi felfogását világítja meg.⁶² Kiemelkedő mű a *Mester Miklósé* az 1848/49-beli viharos időket követő két évtized politikai életéről Erdélyben.⁶³ Az osztrák abszolutizmus és féllalkotmányosság árnyékában új küzdelemre készülő románság képét rajzolta meg a román bírálók által is elismert tárgyilagossággal. *Vitéz Nagy Iván* tanulmányozta a románokat is érintő nemzetiségi törvény sorsát a magyar országgyűlésen.⁶⁴ A liberális Magyarország sajtószabadságáról és a kedvező körülmények közt élő románok rendszeres igazításairól és az óromániai szellem hódításáról az erdélyi román művelődés és a politikai élet körében *Bíró Sándor* rajzolt megdöbbentően éles képet.⁶⁵ Az egységes Magyarország ellen indított európai propagandahadjárat legfőbb irányítójáról, a bukaresti Liga Culturală Erdély sorsára gyakorolt hatásától *Polónyi Nóra* írt részletes tanulmányt,⁶⁶ a külföldi propaganda

⁵⁸ V. ö. I. *Tóth Zoltán*: A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasalfjai krónikairódalomban: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, 1943.

⁵⁹ *Gáldi László*: XVIII. századi humanizmusunk és a románság. Bp. 1940. 63. Olaszul kibővítve: L' influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno. AECO XI, 1940. 242—311.

⁶⁰ U. o.: Erdély szerepe Délkelet-Európa művelődésében. Bp. 1941.; La Transilvania come mediatrice degli influssi ungheresi. Roma, 1941.; Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra: Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 285—304.; A magyarországi román költészet a múlt század második felében. Magyarországtudomány I, 1942. 270—90. Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform. AECO VII, 1941. 489—526.; Magyar-román művelődési kapcsolatok: Erdély és népei. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp. 1941. 178—201.; Kolozsvár és a magyar-román művelődési kapcsolatok. Hítel VII, 1942. 552—559.

⁶¹ *Tóth András*: Az erdélyi román kérdés a 18. században. Bp. 1938. 98.

⁶² *Asztalos Miklós*: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. Pécs, 1927. 62.; Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Bp. 1928. 205. Lásd még: A nemzetiségek története Magyarországon, betelepülésüktől máig. Bp. 1934. 121.; A korszerű nemzeti eszme. Bp. 1933. 143.

⁶³ *Mester Miklós*: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—65. évi nagyszabeni országgyűlésen. Bp. 1936. 267.

⁶⁴ *Vitéz Nagy Iván*: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt. 1861—1868. Háborús Felelősség, 1828—29.

⁶⁵ *Bíró Sándor*: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény. Kolozsvár, 1941. 98.

⁶⁶ *Polónyi Nóra*: A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések. Bp. 1939. 91.

könyvészetét pedig *Mikó Imre* állította össze.⁶⁷ Az első világháború előtti és utáni erdélyi román állapotokkal *Albrecht Ferenc*,⁶⁸ *Bíró Sándor*,⁶⁹ *Juhász István*⁷⁰ és *I. Tóth Zoltán*⁷¹ foglalkozott.

Ennyi részleteredmény nem maradt hatás nélkül az új kutatónemzedék egyetemes románságszemléletére és a román történelem új szintézisére nem sokáig váratott magára. A két első, magyar tollból származó román történet közül *Hunfalvy Pál* említett kétkötetes munkája⁷² befejezetlen maradt, *Jancsó Benedek* munkái⁷³ pedig csak a magyarországi románokkal foglalkoztak részletesen. A tudományos eredmények teljes történeti összefoglalása csak Erdély északi részének visszacsatolása után született meg *Gáldi László* és *Makkai László* szerkesztésében, *Elekes Lajos*, *Juhász István*, *Polónyi Nóra*, *Tóth András* és *I. Tóth Zoltán* közreműködésével,⁷⁴ gazdag könyvészeti összefoglalásokkal az egyes fejezetek végén. Ennek a műnek legnagyobb érdeme, hogy az első jelentősebb teljes román történet, amely szakít a humanizmus tévedéseire épülő dáko-romanizmus történetileg nem igazolható feltevésével és az évtizedek óta felszínre hozott kritikai anyagból állítja vissza a román nép egész életét. Másfelől alkalmat nyújt a nemzetiségi kérdésekben annyira járatlan magyar közönségnek, hogy végre helyes fogalmat alkothasson a vele együttélő, de számára mindeztől lényegében ismeretlen románság történelméről, politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési fejlődéséről. Más érdekes összefoglalások: a *Deér József* szerkesztésében megjelent „Erdély” c. díszmű,⁷⁵ a *Mályusz Elemér* szerkesztette *Erdély és népei*,⁷⁶ és a *Lukinich Imre* szerkesztette *Die siebenbürgische Frage*,⁷⁷ amelyek egyes korszakok jelenségeit fogták össze egységes szempontú előadásban.

Csak röviden utalunk a román kérdésekkel foglalkozó folyóiratokra. A legtöbb értékes tanulmány a *Lukinich Imre* szerkesztette többnyelvű *Archivum Europae Centro-Orientalis*-ban, a *Hitelben* és az *Erdélyi Múzeumban*, *Jakabffy Elemér*, *Lugoson* megjelent, nagyérdemű, a románok által legutóbb betiltott *Magyar Kisebbségében* és melléklapjában, a többnyelvű *Glusul Minorităților*-ban, a *Magyar Szemlében*, a *Láthatárban*, a pécsi egyetem Kisebbségi Intézetének kiadványában, a *Kisebbségi Kör-*

⁶⁷ *Mikó Imre*: Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt. 1865—1920. [Magyar, német, román és francia szöveggel.] Lugos, 1936. 47.; Lásd még: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Kvár, 1932. 134.; Huszonkét év. Az erdélyi magyarság története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Bp. 1941. 326.

⁶⁸ *Albrecht Ferenc*: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzeti-ségi politikájához. Magyar Kisebbség VI, 1927.; A kiegyezési korszak nemzeti-ségi politikájának értékelése. Jancsó Benedek Emlékkönyv. Bp. 1932. 151—159.

⁶⁹ *Bíró Sándor*: Az erdélyi magyar-román viszony a legutóbbi évtizedekben. Erdély és népei. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp. 1941. 202—237.; A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. Erdély magyar egyeteme. Szerk. Blaztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. 305—332.

⁷⁰ *Juhász István*: Az újértelmű román nacionalizmus. Hitel 1937. 285—305.

⁷¹ *I. Tóth Zoltán*: Jorga Miklós és a székelyek román származásának tana. Erdélyi Múzeum 1941. 265—281.; A román történettudomány és a szé-lyföldi románság kérdése. U. o. 1942. 530—558.

⁷² *Hunfalvy Pál*: lásd 1. jegyzet.

⁷³ *Jancsó Benedek*: lásd 3., 4., 5. és 6. jegyzeteket.

⁷⁴ *Gáldi László—Makkai László*: lásd 24. jegyzet.

⁷⁵ Erdély. Szerk. Deér József. Bp. 1940. 283. Németül: Siebenbürger. Bp. 1940. 309.

⁷⁶ Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. 1941. 254.

⁷⁷ Die siebenbürgische Frage. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. 398. V. ö. AECO VI, 1940. 348—354.

levélben és természetesen a legfontosabb magyar történettudományi folyóiratban, a *Századokban* jelenik meg. Francia nyelven a *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *Revue des Etudes Hongroises*, németül az *Ungarn* és a *Donaueuropa*, angolul a *The Hungarian Quarterly*, olaszul a *Corvina* és a *Rassegna d' Ungheria* szokott romántárgyu dolgozatokat is közölni.

VÉGIGTEKINTVE a román népre vonatkozó munkák hosszú során, megállapíthatjuk, hogy aki az erdélyi románság multjával kíván foglalkozni, nem mellőzheti a magyar szakirodalom idevágó eredményeit. A magyar nemzetet központi helyzete egész sor más kis- és nagynép között ráutalja a tájékozódásra szomszédai körében. Ennek a helyzetnek a következményeit vállalja a magyar történettudomány, amikor a részben ma is magyar területen élő szomszédainak multja iránt a legélénkebben érdeklődik. A magyarországi román történelem ismerete részben magyar önismeret is, az erdélyi románság multja nem választható el a magyar multtól. A román mult kutatása magyar részről ugyan még csak kezdeti stádiumban van, de ma már az elsőrangúan képzett és jóképességű magyar történészek egész sora foglalkozik a román mult feltárásával. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az erdélyi román mult valóságának felszínrehozásában a magyar tudománynak a román tudománnyal egyenrangú szerepe van. De míg utóbbi jórészt még ma is a mult századnak Iorgában megújult és népszerűvé vált romantikus történet szemléletre⁷⁸: a dákö-román elméletre esküszik, addig a magyar kutatás az első világháború után a legtisztább tárgyilagossággal, minden elfogultságtól és gyűlölettel mentesen elemzi a román mult jelenségeit. A román vonatkozású magyar nemzetiségtörténeti kutatás egyre fokozódó kriticismusa existenciális adottság: a maga való helyét kereső magyar szellem törekvése a valóság megismerésére, tekintet nélkül a vizsgálat hízegő vagy kedvezőtlen eredményére. Jelei vannak, hogy a román történetírás szintén eléri majd a józan ítékezésnek ezt a fokát. Nincsen benne semmi kétség, hogy a következmény a román történet szemlélet tekintélyes közeledése lesz a magyar állásponthoz.

I. TÓTH ZOLTÁN

⁷⁸ V. ö. *Domanovszky Al.*: La méthode historique de M. Nicolas Iorga. Bp. 1938.

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. 127. — Felelős vezető: Major József.